

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Ина Димитрова, доцент в катедра „Философия”, ФИФ, ПУ „П. Хилендарски”

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки
професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Автор: .Атанаска Маджарова

Тема: . Съвременни биополитики на раждането: асистираната репродукция в България

Научен ръководител: доц. д-р Тодор Христов

Дисертационният труд е с общ обем от 198 страници, състои се от въведение, три глави, заключение, приложения и библиография от 110 заглавия като отделно са посочени заглавия от периодичния печат и 72 електронни източника.

Дисертационният труд изследва формите на присъствие и социалните ефекти на асистираната репродукция в България като исторически я вписва в линията на характерните за локалния контекст пронаталистки ориентирани всекидневни нагласи, политики и стратегически употреби на афекти като страха, вината, щастието и страданието – от (не)осъщественото родителство. В този смисъл анализът е особено актуален – става дума за биотехнологии, които продължават да се развиват и да откриват нови възможности за управление на репродуктивната ни съдба. Въздействието им е толкова ключово, че всъщност думата „съдба” не е вече напълно подходяща – благодарение на тях репродукцията във все по-голяма степен не се счита за избор. От въвеждането на контрацепцията до най-новите постижения като техниката за подмяна на митохондриалната ДНК, чрез която вече могат да се раждат бебета с трима родители, тези технологии ни позволяват да контролираме кога ще имаме деца, колко ще са те и все повече - какви ще бъдат. Всичко това се легитимира официално и се приема за форма на утвърждаване на личната автономия. Някои изследователи дори наричат новите възможности „джендър революция”, защото те в крайна сметка ще позволят жизнения път на жената да става все по-неразличим от този на мъжа. В същото време

обаче виждаме, че в различните локални контексти тези технологии могат да имат съвсем различни, дори парадоксално противоположни, лица и вместо да са инструмент за утвърждаване на автономия и за съпротива срещу традиционни модели на възпроизводство и родителство, се оказват силен механизъм за укрепване именно на потиснически и изключващи (например на някои етнически групи или на хомосексуалните) дискурси и политики. До голяма степен именно това се случва в България и дисертационният труд прави своите приноси в картографирането и документирането на тези процеси.

Анализът изхожда от хипотезата за съществуващ репродуктивен натиск в българския контекст и се стреми да демонстрира механизмите му, които функционират през мобилизиране на изключително хетерогенна мрежа – от магически и ритуални практики през дейността на държавни и общински институции до неправителствени организации, медии и разбира се – едни от най-важните дейци – частните болници. Първата глава подробно описва въпросните ритуални практики – „златната ябълка“, „коланче за рожба“ и куклената молитва на Ванга, която в момента е част от практиката на Жени Костадинова. Тези обичаи свидетелстват за традиционно плътното вписване на жената в пространството на дома и възпроизводството, а фактът, че намират свои „потребители“ и днес показва, че бездетството очевидно се конструира като жизнена ситуация, в която „трябва всичко да бъде изпробвано“, т.е. ситуация на социален натиск.

Втората глава „Експертно знание и асистирана репродукция“ разглежда накратко началото и развитието на асистираната репродукция в западен контекст и в България. Краткото запознаване на читателя с медицинската история у нас е особено интересна и малко повече информация около мотивите за въвеждането на тази практика у нас по време на късния социализъм би била много важен принос. Щеше да е чудесно, ако Атанаска Маджарова бе провела интервюта с акушер-гинеколози като Илия Ватев и бе включила например релевантни архивни източници. Това може да бъде една от линиите за бъдещо доразработване на темата.

По-нататък в главата детайлно се описва работата на държавните институции и на пациентските организации в полето на асистираната репродукция и се коментира и приноса на медиите за конструирането на определен тип публичен дискурс около „създаването на деца“, който е изключително благоприятен и се стреми да въздейства по най-интимен начин – чрез лични разкази и проследяване на конкретни съдби.

Последният параграф от втора глава е „Количествени изследвания“ и в него се описват две вече проведени социологически проучвания по темата, както и работата по „съставянето и провеждането на собствена анкета, която цели да провери количествено, има ли заявен *rep-*

родуктивен натиск, как се проявява той и какви са последствията за социалния живот на жените” (Автореферат 16-17). В авторефератът се казва, че е предизвикателство „провеждането на количествено изследване тъкмо поради чувствителността към темата и готовността или липсата на такава у хората с проблема „безплодие”, да говорят и да искат да вземат участие, макар и с гарантирана анонимност” (Автореферат 17), но от текста не става ясно точно защо е предизвикателство. Като важен момент се отбелязва фактът, че повечето жени, участвали в анкетата, „отричат да са изпитвали [репродуктивен] натиск” при взимане на решение за асистирана репродукция, но този момент се коментира твърде бегло. В него се крие обаче любопитен и отдавна познат интерпретативен проблем, а именно как да третираме гласовете на самите дейци, как едновременно да не ги мислим автоматично като празноглавци, постулирайки сили, невидими за тях, но видими за изследователя, и как да легитимираме изследователската претенция, че все пак е възможно да има ефекти на властта, които остават невидими за дейците. Появата на този класически социологически проблем при това по отношение на централната теза на дисертацията, трябваше да провокира много по-обширен коментар, отколкото виждаме в момента в текста, пък дори и само с цел да се демонстрира социологическа образованост, без претенции да разреши казуса. Бързият извод, че ”голямата част от [респондентките] не признават да са изпитвали натиск по отношение реализацията им като майки, но отговарят, че са се променили нагласите им към майчинството и контактите с майки с малки деца или бременни са повлияли в посока засилване на желанието им и те да забременеят” (Автореферат 25 с.) не е убедителен най-малкото защото „контактите с бременни и деца” съвсем не съответстват нито по „природа”, нито по обем на идеята за *социален натиск* от мащаба, който дисертационния труд се опитва да реконструира.

Третата глава „Психология на асистираната репродукция” се опитва да представи „психологическата работа върху проблема безплодие” (Автореферат 17 с.). Структурата на главата обаче оставя усещане за разпиляност и за неяснота как всичко описано в нея се отнася към хипотезата за репродуктивния натиск през психологическите услуги, въведени от неправителствените организации и от частните клиники. Авторефератът никак не помага в това отношение, защото теми като разликата между прокреативна и репродуктивна свобода или параграфът за класификацията на феминизмите на Чадуик, които в текста на дисертацията са в първа глава, по неясни причини се появяват именно в реконструкцията на трета глава.

Скицирани са наличните проекти за психологическа подкрепа на двойки, страдащи от безплодие, които се легитимират през тезата, че успешността на медицинската намеса зависи не само от физиологичното състояние, но и от психологическото. По-нататък се коментира същността на груповата терапия, безплодието като проблем на идентичността, след това

имаме връщане към работата в терапевтичните групи през коментара на книгата „Срещите със себе си” на фондация Искан бебе. Тук най-пряко отношение към тезата на работата има психологическият профил на жената, предложен от психолог-консултант към фондация „Искан бебе“ - Лилия Георгиева, според който тя няма стабилен вътрешен аз и единствено майчинството ѝ гарантира постигане на равновесие и устойчивост. Сходните по дух изказвания и внушения на председателката на Зачатие (с. 146) и на фондацията Майка навреме макар да подкрепят тезата за пронаталистичните нагласи, не е ясно защо са поместени в трета глава, а не например във втора, където се коментира ролята на неправителствените организации. Следва кратко връщане към темата за психологическата работа със страдащите от безплодие; след това има коментар на публикации, илюстриращи репродуктивния натиск, на сходни кампании в Италия, на кампаниите у нас, промотиращи донорството, на сурогатното майчинство, на проблемът за излишните ембриони. Пак ще повторя, че макар в тази част да има интересни и важни емпирични данни, те са в твърде хаотичен вид. Голяма част от тях е по-добре да фигурират в частите, анализиращи пациентския активизъм и налаганите от съответните организации публични репрезентации.

Достоинствата на предложения дисертационен труд са на първо място в старателното картографиране на множество зони от голямото поле на асистираната репродукция като част от тях досега не са били изследвани – традиционните обичаи и продължаващата им употреба днес, модерните им превъплъщения като куклената молитва, психологическата ниша. Иначе казано, както се казва в последния принос, действително е реконструирана обширна и хетерогенна мрежа от дейци около АРТ в България. На второ място трябва да се отбележи, че кратките теоретични коментари, разпръснати в текста, демонстрират все пак усет за прилагане на теоретични конструкции към емпирични данни. Казвам „все пак”, защото именно боравенето с и анализът през теории е нещо, от което текстът има нужда и тази липса неведнъж е била обговаряна в хода на работата по него. Не би трябвало по отношение на концептуалната рамка просто да се препраща към друга дисертация от 2007 г. (тази на Ася Асенова). Местата, на които има добри хрумвания, и които могат да послужат за начало на анализ, или местата, които демонстрират проблем – както резултатът от анкетата например – не функционират като „мотор” за концептуален анализ, а остават неразработени. На трето място ще споделя, че това е поне трети вариант на тази дисертация, с който се запознавам, и мисля, че трябва да се има предвид, че текстът значително се подобри. Целенасочеността на Атанаска Маджарова и старанието ѝ при „разследване” на терена, с който се е заловила, макар на моменти да стига до известна прекомерност на детайлите заслужават признание.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд показва, че Атанаска Маджарова притежава необходимите знания и умения и демонстрира качества за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, давам своята положителна оценка за проведеното изследване и предлагам на научното жури да присъди образователната и научна степен 'доктор' на Атанаска Маджарова.

18. 06 2018 г.

Рецензент: доц. д-р Ина Димитрова

(ак. дл. н. ст. име фамилия)